

**FILOZOF A VEDEC SO SRDCOM UMELCA
(K 100. výročiu úmrtia Williama Jamesa)**

EMIL VIŠŇOVSKÝ, Katedra filozofie a dejín filozofie, FiF UK a KVS BK SAV,
Bratislava

VIŠŇOVSKÝ, E.: Philosopher and Scientist with a Heart of an Artist (100th Death
Anniversary of William James)
FILOZOFIA 65, 2010, No 5, p. 440

The paper gives an overall account of the main features of the philosophy of William James which in the century following his decease has been constantly reevaluated. The author focuses on his permanent presence in philosophy, psychology and humanities in the 20th century. The close correlation between James's style of philosophizing and his personality traits is being stressed. The key aspects of his conceptions of truth, consciousness, experience, religious and metaphysical beliefs are briefly outlined as well.

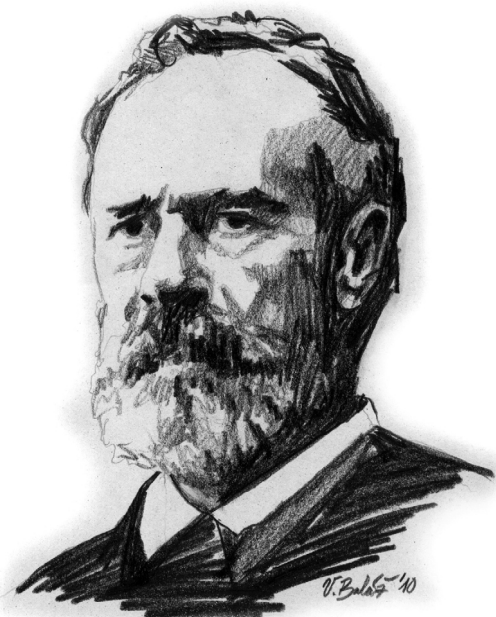
Keywords: Pragmatism – Philosopher's personal character – Truth – Psychology – Stream of consciousness – Will to believe – Radical empiricism

Úvod. Sto rokov je dostatočne dlhá doba na to, aby sa dalo zabudnúť a vymazať z pamäti čokoľvek. Keď William James 26. augusta 1910 o pol tretej popoludní ticho zosnul v náručí svojej manželky Alice v ich vidieckom rodinnom sídle v Chocorua (New Hampshire), kam sa na sklonku života čoraz častejšie uchýľoval, mal 68 rokov. Nielen jeho najbližší, ale všetci, čo ho poznali, vedeli o jeho celoživotných zdravotných problémoch najmä so srdcom, ktoré napokon nevydržalo intelektuálne aj emocionálne zanieteny život, aký viedol. Alice si hneď na druhý deň poznamenala do svojho denníka: „Autopsia ukázala akútne rozšírenie srdca. Úplne sa vyčerpal.“ Brat Henry, slávny spisovateľ, v liste H. G. Wellsovi napísal: „Šíril okolo seba svetlo a svojho veľkého ducha a krásneho génia rozdával s neobyčajnou štedrosťou“ ([19], 521).

Tých sto rokov od smrti Williama Jamesa však znamenalo postupné (i keď nie v rovnakých fázach a „porciách“) zhodnocovanie jeho diela prinajmenšom v troch oblastiach: Okrem filozofie, v ktorej bol už za svojho života uznaným spoluzakladateľom a šíriteľom pragmatizmu, je to psychológia ako moderná vedecká disciplína, v ktorej je stále študovaným a citovaným klasikom, a takisto teoretická religionistika i ďalšie humanitné odbory, ktoré dodnes čerpajú z jeho prác o fenoméne viery a náboženskej skúsenosti.¹

¹ Jamesova kniha z r. 1902 *Druhy náboženskej skúsenosti* [10] bola v r. 1999 vyhodnotená ako druhý najčítanejší titul odbornej literatúry v celom 20. storočí v anglofónnej oblasti. Práca *Pragmatizmus* z r. 1907 by sa bola umiestnila podobne, nebyť pravidla „jeden autor-jedno dielo“. Jeho *Princípy psychológie* z r. 1890 sa dodnes používajú ako učebnica na svetových univerzitách a v sérii veľkých diel všetkých čias ju Encyclopedia Britannica vyhodnotila na 53. mieste (pozri [22], viii).

Nik, kto chcel v 20. storočí seriózne pracovať aspoň v jednej z týchto oblastí, sa nemohol tváriť, že William James neexistoval. Okrem toho jeho prednášky pre učiteľov výrazne poznamenali oblasť pedagogiky a jeho koncept „prúdu vedomia“ inšpiroval modernistickú tvorbu nielen v literatúre (H. James, G. Steinová, V. Woolfová, J. Joyce, W. Faulkner a i.), ale aj v ďalších druhoch umenia (film, divadlo, hudba, výtvarné umenie).

William James

Husserlovo štúdium *Princípov psychológie* ovplyvnilo jeho kritiku psychologizmu v *Logických skúmaniach*; podobne ako Jamesove posmrtné vydané práce, najmä *Eseje o radikálnom empirizme* (1912), ovplyvnili neskorého Husserla (pozri [18]).³ Jamesov filozofický odkaz sa pokúsil zhrnúť John Dewey už v r. 1942 (pri 100. výročí jeho narodenia) takto: „Jamesovo učenie je výzvou pre filozofiu, aby pre seba vytvorila miesto vo svete, v ktorom rozkol medzi emóciami a inteligenciou zohral aktívnu úlohu pri vzájomnom znepriatelení ľudí a ich zameraní jedného proti druhému. Ak filozofia zvládne túto výzvu, naplní svoju skromnú úlohu pri vytváraní podmienok humánnejšej existencie a priateľskejšieho sveta“ ([4], 8).

² V jednej zo svojich ďalších prác Whitehead dokonca zaradil Jamesa spolu s Platónom, Aristotelom a Leibnizom medzi štyroch najväčších západných filozofov vôbec ([24], 3).

³ O vplyve Jamesa na Husserla existuje dnes už bohatá literatúra, ale ako prvý naň zrejme poukázal americký filozof Marvin Farber (1901 – 1980) vo svojej práci z r. 1943 *The Foundation of Phenomenology: Edmund Husserl and the Quest for a Rigorous Science of Philosophy*.

Permanentná prítomnosť. O Jamesovom význame písal už v r. 1925 A. N. Whitehead, keď ho spájal s Descartom v súvislosti s protikladným paradigmatickým riešením problému vedomia: „Ani jeden z týchto filozofov neznamenal koniec epochy definitívnym vyriešením daného problému. Ich veľká zásluha je práve opačná. Jeden i druhý otvorili epochu – prvý epochu 17. a druhý epochu 20. storočia, a to svojou jasnou formuláciou podmienok, v ktorých sa myslenie mohlo úspešne prezentovať na určitom stupni poznania“ ([23], 219 – 220).² O desať rokov neskôr v jednej zo svojich viedenských prednášok sa len akoby mimochodom priznal k svojej inšpirácii Jamesom aj E. Husserl: „Pokiaľ viem, bol W. James jediný, kto pod titulom fringes [hranice vedomia – E. V.] upozornil na fenomén horizontu...“ ([7], 287), pričom je známe, že

V rámci súčasnej obnovy pragmatizmu nielen že bolo vydané súborné akademické Jamesovo dielo v 17 zväzkoch [3] i korešpondencia v 12 zväzkoch [21], ale na základe nových čítaní a interpretácií jeho prác môžeme hovoriť o „neojamesovskom“ variante neopragmatizmu. Hilary Putnam, jeden z najvýznamnejších súčasných filozofov vôbec, v štúdiu o permanentnej prítomnosti filozofie W. Jamesa píše: „William James je postava, ktorá jednoducho neodchádza. Nielen že nikdy nebol zabudnutý, ale reakcie na jeho dielo po jeho smrti, tak priaznivé, ako aj nepriaznivé, boli prekvapujúco vášnivé“ ([17], 5). Putnam poukazuje na B. Russella ako na príklad takýchto reakcií, pretože Russell bol nielen jedným z najostrejších kritikov Jamesovej koncepcie pravdy, ale mal veľmi blízko k jeho koncepcii skúsenosti (neutrálnemu monizmu). A nebol to nikto iný ako Russellov nový žiak L. Wittgenstein, kto už v prvom roku štúdia v Cambridge (1912) písal svojmu tútorovi: „Vždy, keď mám čas, čítam Jamesove *Druhy náboženskej skúsenosti*. V tejto knihe nachádzam pre seba *veľa* dobrého.“ Jamesove *Princípy psychológie* boli jednou z mnohých prác, ktoré Wittgenstein opakovane čítal (pozri [6], 3).

Jamesova prítomnosť v kontinentálnej (predovšetkým francúzskej) filozofii bola trvalá už od jeho kontaktov s Charlesom Renouvierom (1815 – 1903) a Pierrom Janetom (1859 – 1947). Vo svojich hlavných prácach sa naňho neustále odvolával jeho mladší súčasník a neskôr aj osobný priateľ H. Bergson (pričom ich myšlienkový vplyv bol vzájomný), ktorý napísal predslov k prvému francúzskemu vydaniu *Pragmatizmu* (1911). Jean Wahl (1888 – 1974) vychádzal spočiatku takisto z filozofie Bergsona i Jamesa, aby napokon dospel k formulovaniu ich zásadných rozdielov.⁴ S vplyvom Jamesa na Bergsona i na vlastné myslenie sa dlhodobo vyrovnával aj J. Piaget (pozri [16], 49, 146, 191, 197, 198, 245).⁵ Stojí za zmienku i to, že k ranému ovplyvneniu Jamesom (i pragmatizmom vôbec) sa už od svojich gymnaziálnych štúdií prostredníctvom prekladov a komentárov od W. Jerusalema (1854 – 1923), viedenského filozofa (rodáka z Čiech), priznáva aj J. Habermas ([1], 225).

Osobná povaha filozofa. Pozornosť však dodnes priťahuje nielen Jamesovo dielo, ale aj jeho osobnosť. V jeho prípade ide totiž o fascinujúce prelínanie sa života a myslenia, ako svorne zdôrazňujú jeho životopisci ([19]; [14]; [2]; [15]), takže sotva môžeme pochopiť jedno bez druhého.⁶ James sám i jeho dielo potvrdzujú jeho vlastný psychologický vhl'ad, ktorý vyslovil v *Pragmatizme*, že totiž filozofia, „najvznešenejšia a zároveň najobyčajnejšia z činností“, je tak či onak výrazom „ľudskej povahy“, hoci profesionálny

⁴ Podobne Jamesov žiak americký filozof Horace M. Kallen (1882 – 1974) publikoval v r. 1914 rozsiahlu štúdiu o protikladných filozofiách života Bergsona a Jamesa.

⁵ K recepcii pragmatizmu vo Francúzsku podrobnejšie pozri [20].

⁶ Podobne celá rodina Jamesovcov, do ktorej sa William ako najstarší syn (11. 1. 1842 v New Yorku) narodil, sa stala predmetom všeobecného a intenzívneho záujmu verejnosti i odborníkov, pretože z nej vyšiel aj jeden z najlepších moderných realistických spisovateľov Henry James (1846 – 1916) i feministická literátka Alice Jamesová (1848 – 1892). Hlavnú zásluhu na výnimočnosti intelektuálneho zázemia rodiny mal otec Henry James st. (1811 – 1882), kozmopolita, swedenborgovec a intelektuál so širokými záujmami.

filozof sa „usiluje, keď filozofuje, túto povahu skryť“ ([8], 22). James tu, samozrejme, psychologizuje a subjektivizuje: Povaha robí filozofa „predpojatejším než ktorýkoľvek z prísne objektívnych predpokladov“, a aj keď pre filozofiu „povaha nie je konvenčne uznávané opodstatnenie“, a „preto filozof hľadá neosobné pohnútky svojich záverov“, pre Jamesa je samozrejmosťou, že filozofujúci subjekt nemôže vystúpiť zo svojej povahy. „Filozof svojej povahy verí. Chce totiž svet, ktorý jej zodpovedá, verí v akúkoľvek reprezentáciu sveta, ktorá jej zodpovedá“ ([8], 22). Z toho mu vyplýva prirodzená pluralita pováh, a teda aj filozofií. Je zrejmé, že aj keď nemáme všetci takú výnimočnú povahu, akú mali napríklad Platón, Locke, Hegel a Spencer, podľa Jamesa „doposiaľ vo filozofii platila jediná vec: Človek by mal veci vidieť, vidieť ich zreteľne svojím vlastným spôsobom“ ([8], 23).

Filozofia je „silná, osobitá vízia“, ktorá sa presadzuje v dejinách ľudského myslenia. Rozdiely v povahe mali vždy svoje miesto vo všetkých ľudských činnostiach vrátane filozofie. Vo filozofii ide o kontrast „empirickej“ a „racionalistickej“ povahy, pričom „empirik“ je cititeľ faktov vo všetkých rôznych podobách a „racionalista“ je cititeľ abstraktných a večných princípov“ ([8], 23). James ďalej uvádza, že ide len o veľmi približné rozdelenie, pretože „v ľudskej povahe sú možné akékoľvek permutácie a kombinácie“ ([8], 24). Pokúša sa načrtnúť znaky povahy jedného i druhého, až napokon dospieva k dvom protikladným mentálnym typom, ktoré metaforicky nazýva „jemný“ a „hrubý“. Podľa neho „hrubí a jemní ľudia... skutočne existujú“ a majú „o sebe navzájom nízku mienku“ ([8], 25). Avšak „vždy, keď bola ich osobitá povaha dosť silná, ich antagonizmus formoval filozofickú atmosféru svojej doby. A formuje ju tak čiastočne dodnes. Hrubí považujú jemných za sentimentálnych a precitlivených. Jemní naopak pokladajú hrubých za neušľachtilých, zatvrdených a brutálnych... Obaja sa domnievajú, že ten druhý je podradný, avšak toto opovrhnutie má raz nádych zábavnosti, inokedy v sebe skrýva náznak strachu“. Vo filozofii je to však tak, že „väčšina z nás prahne po tých dobrých vlastnostiach oboch strán“ ([8], 25).

James ako človek, nielen ako psychológ, nevedel uvažovať o filozofii inak ako o osobnom presvedčení. Bol presvedčený, že ľudské povahy „so svojimi žiadosťami a odmietaním skutočne podmieňujú filozofiu človeka a že ju vždy budú podmieňovať“ ([8], 34). Rozlíšenie na „jemných racionalistov“ a „hrubých empiristov“ však nakoniec odmietol, pretože ani jedno z toho nie je samo osebe žiaduce. Svojim poslucháčom hovorí:⁷ „Túžite po filozofii, ktorá dokáže skombinovať oba aspekty: vedeckú úctu k faktom a túžbu po ich vysvetlení..., a starú dôveru v ľudské hodnoty a následnú spontaneitu, či už náboženskej, alebo romantickej povahy“ ([8], 28). Oddelenie rozumu a skúsenosti, resp. samostatné a alternatívne rozvíjanie racionalistického či empiristického programu vo filozofii považuje James za niečo „desivé“. Aj preto navrhuje pragmatizmus ako „strednú cestu myslenia“, ako filozofiu, ktorá „zachováva rovnako priateľský vzťah k faktom“ a zároveň „nezačína ani nekončí odmietnutím pozitívnych náboženských konštrukcií – správa sa k nim takisto priateľsky“ ([8], 36).

---

⁷ Kniha *Pragmatizmus* vznikla z prednášok, ktoré mal James v Bostone a New Yorku v r. 1906 – 1907.

Pragmatizmus. Hoci sa James v januári 1872 pridal k Peirceovi a niektorým ďalším kolegom, aby na Harvardovej univerzite založili diskusný Metafyzický klub – dnes všeobecne pokladaný za *milieu*, v ktorom vznikla filozofia pragmatizmu –, ďalších vyše 25 rokov o tom nikto z nich nehovoril. Peirce zostal neznámy ešte dlho potom, a hoci James sám od r. 1879 vyučoval filozofiu, o pragmatizme sa nijako nezmieňoval. No práve on ako prvý verejne v prednáške na Kalifornskej univerzite v r. 1898 použil termín „pragmatizmus“ na označenie filozofického princípu, ktorého autorstvo pripísal Peirceovi. Jeho princíp pragmatizmu však James preformuloval takto: „Aby sme poznali význam myšlienky, musíme určiť iba to, k akému konaniu povedie; toto konanie je pre nás jediným významom myšlienky“ ([8], 38). Ten istý princíp vo vzťahu k pravde uplatnil takto: „Konečným testom toho, čo znamená pravda, je pre nás skutočné konanie, ktoré táto pravda diktuje alebo inšpiruje“ ([9], 291). Pravda je preňho hodnotou, druhom dobra podobne ako zdravie alebo bohatstvo ([8], 117).

Jamesova koncepcia pravdy bola oproti tradičným koncepciám natoľko radikálne nová a komplexná, že práve ona vyvolala najviac kontroverzií a nepochopenia, vysvetleniu ktorých venoval celú knihu [11]. V dôsledku tejto radikálnosti, ktorá v otázke pravdy akcentovala procesualnosť namiesto statickosti, konkrétnosť namiesto abstraktnosti, dočasnosť namiesto večnosti, si kritici (aj takí významní ako Russell, Moore a Ayer) nevšimli, že ani tam, kde James hovorí o ďalších stránkach pravdy, napríklad o inštrumentálnosti (pravda je nástroj nášho myslenia a konania), nepopiera koncept korešpondencie s realitou, ale predpokladá ho (korešpondencia ňo znamená, že naše presvedčenia „zapadajú“ do reality prostredníctvom nášho konania v nej); keď hovorí o pluralite pravdy (nemôže existovať iba jedna pravda pre jeden subjekt), neignoruje koncept koherencie a predpokladá ho (koherencia ňo znamená konzistenciu s predošlými skúsenosťami). No kritici najviac napádali subjektivismus, relativizmus a praktickosť v Jamesovej koncepcii, protirečiace tradičným predstavám o objektivite, absolútnosti a teoretickej povahe pravdy. Vari najväčšiu kritiku vyvolala predstava o tom, že James stotožnil pravdivosť našich presvedčení s ich užitočnosťou.⁸

Pravda je podľa Jamesa skutočne náš ľudský fenomén, dokonca náš ľudský výtvor, ale to neznamená, že môžeme za pravdu vyhlásiť ľubovoľné presvedčenie, ak je to pre nás výhodné či užitočné. Pravdivosť nie je kvalita ani našich presvedčení o faktoch, ani kvalita samotných faktov, ale práve kvalita vzťahu medzi našimi presvedčeniami a faktmi; a táto kvalita sa osvedčuje (preveruje, verifikuje) iba v reálnom konaní, teda tak, že na základe našich presvedčení konáme a získavame reálnu skúsenosť s výsledkami (dôsledkami) konania. Inými slovami, naše presvedčenia nás navádzajú na isté konanie (v tom spočíva „princíp pragmatizmu“), pričom „užitočné“ alebo „úspešné“ výsledky (nielen v zmysle subjektívnej spokojnosti s naplnením cieľov, ale aj v zmysle reálnej praktickej a empirickej adaptácie na danú situáciu), nám prináša konanie, ktoré sa riadi pravdivým

---

⁸ Išlo najmä o túto pasáž zo VI. kapitoly *Pragmatizmu*: „Kedykoľvek niektorá takáto pravda začne byť relevantná v danej situácii... Potom o nej možno tvrdiť, že ‚je užitočná, pretože je pravdivá‘, alebo že ‚je pravdivá, pretože je užitočná‘. Obidve tvrdenia znamenajú úplne to isté...“ ([8], 106).

presvedčením. Každé presvedčenie pôsobí podľa Jamesa najprv ako hypotéza a pravdivé presvedčenie je len to, ktoré sa osvedčí v dlhodobom, nie v krátkodobom časovom horizonte. Pravdivosť teda nemá nič spoločné s vulgárnym pragmatizmom, materializmom či utilitarizmom: Môžem si napríklad myslieť, že som zdravý alebo bohatý (čo je subjektívne uspokojivé), ale keď začnem podľa toho prakticky konať, moje reálne možnosti mi ihneď ukážu moje limity i mieru iluzórnosti mojej predstavy. Praktické výsledky môjho konania budú korigovať moje pôvodné predstavy, na základe ktorých som konal, vďaka čomu môžem znovu uvažovať o ich pravdivosti, resp. o miere ich pravdivosti. Jamesov koncept pravdy tak rozvíja Peirceov koncept falibilizmu (ľudskej omylnosti), ktorý, samozrejme, nevyučuje relatívnu „úspešnosť“ konania aj na báze presvedčení, ktoré sa neskôr ukážu ako nepravdivé, pretože ani naša prax a skúsenosť nie sú absolútne.

Psychológia. Takmer všetky centrálné koncepty Jamesovej filozofie – pravda, skúsenosť, pluralizmus, vôľa veriť atď. – boli a sú prijímané ako kontroverzné. Čo sa však všeobecne akceptovalo a akceptuje, to je jeho psychológia. Psychológiu od začiatku chápal ako prírodnú vedu, ktorú striktne odlišoval od metafyziky, hoci pripúšťal, že prvá predsa len druhú predpokladá. Napriek tomu jeho koncepcia nie je ani naturalistická, ani redukcionistická. Psychológiu si nevedel predstaviť bez introspekcie, ktorú definoval ako „retrospekciu“. V *Princípoch psychológie* (1890) teoreticky rozpracoval základné psychologické kategórie: myseľ, vedomie, Ja, vôľa, emócie, návyk, pozornosť, vnímanie, predstavivosť, pamäť, inštinkt, hypnóza atď. Veľký ohlas zaznamenala jeho originálna neurofyziologická teória emócií (kongeniálne vytvorená spolu s dánskym psychológom C. Langem), podľa ktorej sú emócie neoddeliteľné od telesných prejavov a sú následným uvedomením si fyziologických podnetov (v Jamesovom slávnom príklade s medveďom najprv utekáme, a potom sa bojíme, nie naopak). Jedna z jeho základných téz hovorí, že myseľ je aktívna, vnútorne účelová a selektívna. Hoci existenciu vedomia bazálne spájal s mozgom, chcel ukázať, že vedomie existuje a že nie je s mozgom identické. James vlastne prezentuje fenomenológiu vedomia, avšak nie opisom subjektívnych stavov (ani na chvíľu nepochybuje o tom, že vždy ide o „osobné vedomie“, teda o „vedomie subjektu“), ale opisom procesuality: Vedomie je „tok“, „pulzovanie“, ktoré má svoje tempo a rytmus; žiadny mentálny stav sa v ňom nevracia v tej istej podobe, je teda neopakovateľný; jednotlivé stavy vedomia sa menia a prechádzajú do seba kontinuálne, nie skokovito, skôr sa „prelínajú“ a „doznievajú“ jeden v druhom; existuje čosi ako „spoje“ (okraje, obruby), t. j. stavy prechodu medzi rôznymi mentálnymi stavmi, ktoré nazýva „sekundárnym vedomím“ (je blízke „nevedomiu“). Tento prúd vedomia však nemusí byť chaotický, pretože máme pozornosť, záujem a vôľu, ktorými ho môžeme usmerňovať. Práve preto, že vedomie existuje ako premenlivý mentálny prúd pocitov, vnemov, predstáv, pojmov, myšlienok atď., ktorý sa viaže na naše Ja, nemôžeme o Ja hovoriť ako o trvalej štruktúre, substancii. Naše živé vedomie je „tekuté“ a akákoľvek jeho „kryštalizácia“ je iba dočasná. Je ako non-stop film, ktorý sa každým dňom nakrúca sám a ktorého reprízovanie je proti novým sekvenciám len epizódou.

James však napokon dospel k istému rozčarovaniu z vývoja vedeckej psychológie, z jej narastajúcich atomistických a mechanistických tendencií. Hrozil sa pôsobenia „mik-

roskopickej laboratórnej psychológie“, v ktorej začínali dominovať štatistické metódy a v ktorej sa strácal holistický prístup.⁹ Postupne začal strácať záujem o oficiálne dianie v psychológii a sústredil sa na neobvyklé stavy vedomia, alternatívne psychické javy, ba aj na mystickú skúsenosť. Aj preto zrejme ako prvý Američan začal upozorňovať na psychoanalýzu a v r. 1909 (s podlomeným zdravím) cestoval na Clark University, aby sa osobne stretol s Freudom počas jeho jedinej návštevy USA. Na sklonku života sa aktívne zaujímal o parapsychické a psychadelické javy, netajil svoju podporu tzv. psychickému výskumu parapsychológa R. Hodgsona (1855 – 1905) ani svoje experimentovanie s drogami (hydrochlór, amylnitrit, rajský plyn, peyot); preto je aj považovaný za predchodcu hnutia New Age.¹⁰

Druhy skúsenosti. Skúsenosť je podľa Jamesa viac než len subjektívna záležitosť, neredukuje sa na subjektívne fenomény, teda ani na vedomie. Vedomie je len jeden komponent skúsenosti, pretože skúsenosť obsahuje aj „objektívne“ komponenty. Skúsenosť je preňho „prúdom“ udalostí, ktorý neustále „tečie“, ba na primárnej úrovni v ňom nemôžeme rozlíšiť vedomé a nevedomé komponenty. Primárna skúsenosť je niečo, čo bezprostredne žijeme, či už vedome, alebo nevedome. Je to reálny „prúd života“, v ktorom sme bezprostredne ponorení a ktorý si môžeme, ale nemusíme uvedomovať. Vedomie sa „vynára“ z tohto prúdu až sekundárne, keď intencionálne reflektujeme primárny prúd skúsenosti. Základná funkcia vedomia v skúsenosti je kognitívna: vďaka vedomiu nielen vieme, že veci sa dejú, ale máme o nich správy, vieme, čo sú to za veci. Vďaka vedomiu nielen vieme, že máme skúsenosť, ale vieme ju aj pomenovať, analyzovať, pochopiť atď. Vedomie mení kvalitu skúsenosti.

Druhy ľudskej skúsenosti sú rozmanité a bohaté. Jamesov záujem o vnútorný život človeka, o jeho „záhadné prílivy a odlivy“ ho viedol k trvalému štúdiu náboženskej skúsenosti. Podľa neho nemáme dôvod preferovať vedeckú skúsenosť ako bližšiu či vernejšiu realite. Obe majú svoju vlastnú hodnotu a nevyklučujú sa navzájom (pluralita skúseností). Náboženská skúsenosť má duchovnú a mravnú hodnotu, vytvára v nás vnútorný celok. Je to výsostne subjektívna záležitosť, ale naše vedomé Ja nie je izolované od iných vedomých Ja a je možné, že ani od nadindividuálneho vedomého Ja (Boha). Boh je preňho hypotéza, ale nadindividuálnosť vedomia je realita. Tak sa dostal až k analýze mystickej skúsenosti, ktorú označil za „okno, cez ktoré sa myseľ pozerá na širší a hlbší svet“ ([10], 250).

Viera bola pre Jamesa nielen teologický, ale predovšetkým životný, psychický a etický fenomén. V rámci svojej filozofie viery originálne rozvinul koncept „vôle veriť“, ktorým obhajoval právo veriť aj mimo dôkazu, pretože viera má podľa neho pozitívne dôsledky na konanie človeka (a nemusí to byť len viera v boha). Uveriť v niečo je naša slo-

⁹ Bol to len jeden z prejavov jeho obavy, že svet by mal byť úplne deterministický a ako taký by mal byť úplne opísaný a predvídaný vedou.

¹⁰ Neville Drury ([5], 30 – 33) označuje Jamesa spolu s Freudom, Jungom, Adlerom a W. Reichom za predchodcu a inšpirátora transpersonálnej psychológie i celého hnutia *New Age*. Z Jamesovej psychológie uvádza ako relevantné tieto momenty: 1. koncepciu vedomia ako kontinuálneho prúdu; 2. panpsychizmus; 3. antideterminizmus slobody vôle a rolu vôle vôbec; 4. úlohu viery a pozitívneho myslenia v živote človeka; 5. rešpektovanie subjektivity, ktorú do značnej miery pokladal za záhadu.

bodná voľba, ktorú sme sa rozhodli urobiť a nasledovať so všetkými dôsledkami, a túto voľbu v živote nerobíme vždy len na základe vedeckého poznania. Je to zdôvodnenie práva zastávať isté názory v istej situácii, a nie zdôvodnenie názorov ako produktov svojo-vôle.

Radikálny empirizmus a pluralizmus. Radikálny empirizmus a pluralizmus sú označenia Jamesovej ontologickej koncepcie. Jej fundamentálnou ideou je idea, že myseľ a hmota sú len aspekty alebo štruktúry sformované z fundamentálnejšej látky („čistej skúsenosti“), ktorá nie je ani mentálna, ani fyzikálna. „Čistá skúsenosť“ je „bezprostredný prúd života, ktorý poskytuje materiál pre našu neskoršiu reflexiu v pojmoch...“ ([12], 46). Čistá skúsenosť však nie je substancia – existuje pluralita čistých skúseností. Hoci to sa niekedy vydáva za jeho doktrínu „neutrálneho monizmu“, podľa Jamesovho názoru existuje „jedna primárna látka alebo materiál vo svete, z ktorej sa všetko skladá“, a túto látku nazýval „čistá skúsenosť“ ([13], 207); ale neexistuje jedna všeobecná látka, z ktorej sa skladá skúsenosť. Podľa iných interpretácií sa tým James dostal až na prah panpsychizmu, bol však ďaleko od akéhokoľvek monizmu. Vo svojich prácach akcentoval ontologickú pluralitu univerza (nielen pluralitu čistých skúseností, ale aj pluralitu možných budúcností, pluralitu neredukovateľných hodnôt, pluralitu foriem dobra atď.)

Záver. Mladý William James bol presvedčený, že jeho životným poslaním bude umenie, a pripravoval sa u amerického predstaviteľa Barbizonskej školy W. M. Hunta (1824 – 1879) na dráhu výtvarníka. No ako citlivá, nevyrovnaná povaha sa po dvoch rokoch vzdal svojho zámeru a pod dominantným vplyvom otca si zvolil kariéru vedca (chemika a neskôr lekára), ktorú prakticky nikdy nevykonával. Uchvátila ho psychológia a zároveň filozofia (ktoré nevyštudoval) a veľmi blízko mal k literatúre. Vďaka brilantnému literárnemu štýlu jeho prác sa dokonca šírila mienka, že skutočným spisovateľom bol práve on (hoci písal o odborných otázkach), a nie jeho brat Henry, ktorý písal romány skôr ako psychológ. Estetický cit, emocionálny štýl a metaforický jazyk – to všetko svedčí o tom, že jeho povaha zostala „jemnou“, romantickou, ba až úzkostlivou a zraniteľnou, podliehajúcou depresiám a osobným krízam, čo sa veľmi nezlučuje s povahou empirického či racionalistického vedca. James sa však naučil svojím duševným stavom čeliť a od chvíle, keď ako tridsaťročný prekonal zásadný duševný zlom „voľou veriť v slobodnú vôľu“, dokázal tieto stavy tvorivo transformovať. Jeho spôsob myslenia sa vyznačoval mimoriadnou senzitivitou, flexibilitou a kreativitou, v ktorej takmer nietzscheovsky cítil, že „ľudská stopa je viditeľná na všetkom“ ([8], 46). Ľudský svet je vágny, krehký, otvorený, riskantný – a pochopiť, ba spoluutvárať tento svet bola pre Jamesa prvoradá úloha filozofie.

LITERATÚRA

- [1] ABOULAFIA, M. – BOOKMAN, M. – KEMP, C. (Eds.): *Habermas and Pragmatism*. London and New York: Routledge 2002.
- [2] BARZUN, J.: *A Stroll with William James*. Chicago and London: The University of Chicago Press 1983.

- [3] BURKHARDT, F. H. – BOWERS, F. – SKRUPSKELIS, I. K. (eds.): *The Works of William James*. 17 vols. Cambridge: Harvard University Press 1975 – 1988.
- [4] DEWEY, J.: *The Later Works, 1925 – 1953. Volume 15: 1942 – 1948*. Carbondale and Edwardsville: Southern Illinois University Press 1989.
- [5] DRURY, N.: *Nové horizonty*. Olomouc: Votobia 1996.
- [6] GOODMAN, R. B.: *Wittgenstein and William James*. Cambridge: Cambridge University Press 2002.
- [7] HUSSERL, E.: *Krise evropských věd a transcendentální fenomenologie*. Praha: Academia 1996.
- [8] JAMES, W.: *Pragmatismus. Nové jméno pro staré způsoby myšlení*. Brno: CDK 2003.
- [9] JAMES, W.: Philosophical Conceptions and Practical Results. In: *The University Chronicle*. Berkeley: CA, September 1898.
- [10] JAMES, W.: *Druhy náboženské zkušenosti*. Praha: Melantrich 1930.
- [11] JAMES, W.: *The Meaning of Truth. A Sequel to „Pragmatism“*. New York: Longmans Green and Company 1909.
- [12] JAMES, W.: *Essays in Radical Empiricism*. New York: Longmans, Green and Company 1912.
- [13] JAMES, W.: Existuje vedomie? In: Višňovský, E. – Mihina, F. (ed.): *Pragmatizmus. Malá antológia filozofie XX. storočia*. 1. Zv. Bratislava: Iris 1998.
- [14] MYERS, G. E.: *William James. His Life and Thought*. New Haven and London: Yale University Press 1986.
- [15] PERRY, R. B.: *The Thought and Character of William James*. Nashville and London: Vanderbilt University Press 1996.
- [16] PIAGET, J.: *Múdrosť a ilúzie filozofie*. Bratislava: Pravda 1977.
- [17] PUTNAM, H.: *Pragmatism. An Open Question*. Oxford: Blackwell 1995.
- [18] PUTNAM, R. A. (ed.): *The Cambridge Companion to William James*. Cambridge: Cambridge University Press 1997.
- [19] RICHARDSON, R. D.: *William James. In the Maelstrom of American Modernism*. Boston and New York: Houghton Mifflin Company 2006.
- [20] SCHULTENOVER, D. G. (ed.): *The reception of pragmatism in France and the rise of Roman Catholic modernism, 1890 – 1914*. Washington, D. C.: Catholic University of America Press 2009.
- [21] SKRUPSKELIS, I. K. – BERKELEY, E. M. (eds.): *The correspondence of William James*. 12 vols. Charlottesville: University Press of Virginia 1992 – 2004.
- [22] TALLISE, R. B. – HESTER, D. M.: *On James*. Belmont: Wadsworth-Thomson 2004.
- [23] WHITEHEAD, A. N.: *Veda a moderný svet*. Bratislava: Pravda 1989.
- [24] WHITEHEAD, A. N.: *Modes of Thought*. New York: Free Press 1938.

Text vznikol v rámci projektu VEGA SR č. 2/0116/09.

---

prof. PhDr. Emil Višňovský, CSc.
 Katedra filozofie a dejín filozofie FiF UK
 Šafárikovo nám. 6
 818 01 Bratislava 1
 SR
 e-mail: visnovsky@fphil.uniba.sk

Kabinet výskumu sociálnej a biologickej komunikácie SAV
 Klemensova 19
 813 64 Bratislava 1
 SR
 e-mail: ksbbkemi@savba.sk